

हवामान बदलाचा राज्याच्या शेतीवर विपरीत परिणाम दिसून येत असून, भविष्यात देखील सदर परिणामांची व्याप्ती वाढणार असल्याचे राज्याच्या हवामान बदला विषयक कृती आराखडयामध्ये नमूद केले आहे. मराठवाडा व विदर्भातील शेतक-यांना गेल्या काही वर्षांपासून मोठ्या दुष्काळास सामोरे जावे लागत असून भू-गर्भातील पाणी साठ्यावर व जमिनीच्या आरोग्यावर विपरीत परिणाम होत आहे. परिणामी शेतीमधील पिकांची उत्पादकता घटत आहे. तसेच पूर्णा नदीच्या खो-यातील भू-भाग हा निसर्गतःच क्षारपड असल्याने शेतीसाठी सिंचनास मर्यादा येत आहेत. या प्रतिकूल परिस्थितीमध्ये अल्प भू-धारक शेतक-यांच्या उत्पादनावर विपरीत परिणाम होत असल्याचे दिसून येत आहे. हवामान बदलामुळे उद्धवलेल्या परिस्थितीशी जुळवून घेण्यास शेतक-यांना सक्षम करण्याच्या उद्देशाने महाराष्ट्र शासनाचा जागतिक बँकेच्या अर्थसहाय्याने नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्प सुरु करण्यात आलेला आहे.

सदर प्रकल्पांतर्गत वानिकी आधारित शेतीपद्धती-वृक्ष लागवड या घटकास प्राधान्य दिले आहे.

उद्दिष्टे:

- वातावरणातील कार्बन उत्सर्जनामुळे होणारे दुष्परिणाम कमी करण्यासाठी वृक्ष आच्छादन वाढवणे, जमिनीतील सेंद्रिय घटकांचे संवर्धन, पीक आणि पीक पद्धतीतून उत्पादकता वाढविणे.
- शेतीपिकांना पूरक म्हणून शेतावर वृक्ष लागवडीखालील क्षेत्र वाढविणे.
- शेतीपद्धतीवर आधारित वृक्ष लागवडीखालील क्षेत्रात वाढ करून एकमेकांना पूरक व एकात्मिक पद्धतीने पिकांची व पशुधनाची उत्पादकता वाढविणे, रोजगाराच्या संधी, उत्पन्नाच्या संधी व ग्रामीण भागातील अल्प व अत्यल्प भूधारक शेतक-यांचे राहणीमान सुधारणे यासाठी प्रोत्साहन देणे.
- विविध कृषि पर्यावरणीय प्रदेश आणि जमीन वापराच्या परिस्थितीनुसार वनशेतीसाठी अनुकूल पद्धती /आदर्श पद्धती लोकप्रिय करणे.
- शेतीपद्धतीवर आधारित वृक्ष लागवड क्षेत्राचा विस्तार व क्षमता बांधणीसाठी सहाय्य करणे.

वानिकी आधारित शेतीपद्धती वृक्ष लागवडीच्या प्रमुख बाबी:

शेतक-यांच्या वैयक्तिक क्षेत्रावर वानिकी आधारित शेतीपद्धती- वृक्ष लागवड या घटकांतर्गत खालील बाबींचा समावेश आहे. या योजनेअंतर्गत शेतक-यांनी वनवृक्ष उदा. साग, ऐन, शिसम, मोह, जांभूळ, खैर, शिवन, बेहेडा, धावडा इ. स्थानिक कृषि हवामानास अनुकूल असणाऱ्या वृक्ष प्रजातींची लागवड करणे अपेक्षित आहे .

- परिधीय क्षेत्र व बांधावरील लागवड:** शेतक-यांच्या शेतावरील परिधीय क्षेत्राचा व बांधाचा जास्तीत जास्त उपयोग करता यावा यासाठी परिधीय क्षेत्रावर तसेच बांधावर वृक्ष प्रजातींची लागवड करता येईल. यामुळे शेतक-यांना अतिरिक्त उत्पन्नाच्या संधी निर्माण करण्यास तसेच बांधबंदिस्तीसाठी व जमिनीची धूप कमी करण्यास मदत होईल.

परिधीय सीमा वृक्षारोपण अंतर्गत चार वर्षांच्या कालावधीसाठी देखरेखीच्या तरतुदीसह नांग्या भरणे या बाबींचा समावेश आहे. वृक्षारोपण झालेल्या क्षेत्राचे मोजमाप/मूल्यमापन प्रति मीटर लागवड केलेल्या रोपे संख्या वरून केले जाईल.

- कमी घनतेची लागवड करणे:** या घटकांतर्गत शेतक-यांना आंतरपीक/पट्टा पद्धत/विरळ वृक्ष लागवड करून शेतजमिनीवर कमी घनतेचे वृक्षारोपण करता येईल. शेतक-यांच्या शेतावर अस्तित्वात असलेल्या पिकांच्या उत्पादनात अथवा पीक पद्धतीमध्ये बदल न करता प्रति हेक्टर १०० ते ५०० झाडे या प्रमाणात वृक्षारोपण करण्यासाठी अनुदान देण्यात येईल.

- जास्त घनतेची लागवड करणे:** शेतक-यांच्या शेतावर मध्यवर्ती ब्लॉक लागवड/पट्ट्यामधील लागवड/ वाऱ्याचा जोर कमी करणाऱ्या वृक्षांची जास्त घनतेची लागवड करता येईल. यामध्ये प्रति हेक्टर ५०० ते १५०० झाडे या प्रमाणात वृक्षारोपणासाठी अर्थसहाय्य देण्यात येईल. उपलब्ध जमिनीचा जास्तीत जास्त वापर होण्याच्या दृष्टीने पीक उत्पादनासाठी अयोग्य व पडीक जमिनीचा उपयोग यामध्ये करता येईल. ब्लॉक लागवड अंतर्गत प्रत्येक ब्लॉकमध्ये

जास्तीत जास्त २ हेक्टर क्षेत्रापर्यंत क्षेत्रावर वानिकी आधारित शेतीपद्धती वृक्ष लागवड मध्ये समाविष्ट प्रजातींचा वेगवेगळ्या अंतरावर व जास्त संख्येने लागवडीसाठी या योजनेमधून प्रोत्साहन दिले जाईल.

लाभार्थी निवडीचे निकष -

१. प्रकल्पांतर्गत निवड केलेल्या गावासाठीच्या ग्राम कृषि संजीवनी समितीने (VCRMC) मान्यता दिलेले अत्यल्प व अल्प भूधारक शेतकऱ्यांना अनु. जाती/ जमाती, महिला, दिव्यांग व इतर शेतकरी या प्राधान्यक्रमाने निवड करून लाभ देण्यात येईल.
२. सार्वजनिक क्षेत्रावर (ग्रामपंचायत व इतर शासकीय क्षेत्रावर) ग्राम कृषि संजीवनी समितीने (VCRMC) मान्यता दिलेल्या क्षेत्रावर लागवड करण्यात येईल.

अर्थसहाय्य:

१. वानिकी आधारित शेतीपद्धती- वृक्ष लागवड या घटकांतर्गत परिधीय क्षेत्र/बांधावरील प्रती झाड लागवडीसाठी खालीलप्रमाणे आर्थिक मापदंड आहेत.

अ.क्र.	घटक/बाब	प्रतीरोप किंमत (रु.)
१.	लागवड पूर्व तयारी/जमीन साफसफाई/ देखभाल इ.	१०.००
२.	खड्डे खोदणे	६.००
३.	प्रती रोप लागवड सामुग्री इ.	१५.००
४.	वाहतूक खर्च	१.००
५.	अत्यावश्यक निविष्टा उदा. कुजलेले शेणखत, बीजप्रक्रिया, पिक संरक्षण, औषधे इ.	१०.००
६.	लागवड खर्च	२.००
७.	कुंपण	१०.००
८.	देखभाल (निंदनी व पाणी देणे इ.)	१६.००
	एकूण	७०.००

अनुदान मर्यादा -

१. प्रकल्पांतर्गत वैयक्तिक लाभाकरिता बाबनिहाय मंजूर केलेल्या मापदंडाच्या ५० टक्के किंवा जास्तीत जास्त रक्कम रु. ३५/- प्रती झाड अनुदान शेतकऱ्यांना त्यांनी केलेल्या एकूण लागवडीच्या खर्चाप्रमाणे देय राहिल.
२. तसेच, सार्वजनिक क्षेत्रावर (ग्रामपंचायत व इतर शासकीय क्षेत्रावर) वानिकी आधारित वृक्ष लागवड करण्यासाठी बाबनिहाय मंजूर केलेल्या मापदंडाच्या १०० टक्के किंवा जास्तीत जास्त रक्कम रु. ७० /- प्रती झाड इतके अनुदान देय आहे.

अ) कमी घनतेच्या वृक्ष लागवडीसाठी आर्थिक मापदंड :

अ. क्र.	लागवडीचा प्रकार (प्रति हेक्टरी रोपे संख्या)	एकूण किंमत (रु.)
१	१०० पेक्षा कमी	रोपांच्या प्रत्यक्ष संख्येनुसार @ रु.७०/- प्रति रोप
२	> १०० ते ५००	२८००० (किंवा लागवडीच्या तीव्रतेच्या प्रमाणात)

टिप : प्रत्येक ब्लॉकमधील रोपे / वृक्षांच्या संख्येच्या प्रमाणात खर्चाची परिगणना करण्यात येईल.

आ) जास्त घनतेच्या ब्लॉक वृक्षारोपण अंतर्गत आर्थिक मापदंड:

अ.क्र.	ब्लॉक वृक्षारोपण (प्रति हेक्टर रोपे संख्या)	एकूण किंमत (रुपये) प्रति हेक्टर
१	५०० ते १००० (अंतर ३.५ मी. X ३.५ मी.)	३००००
२	>१००० ते १२०० (अंतर ३ मी. X ३ मी.)	३५०००
३	>१२०० ते १५०० (अंतर २.५ मी. X २.५ मी.)	४५०००
४	>१५०० (२.५ मी. X २.५ मी. पेक्षा कमी अंतर)	५००००

टिप: प्रत्येक ब्लॉकमधील रोपे / वृक्षांच्या संख्येच्या प्रमाणात खर्चाची परिगणना वर दर्शविल्यानुसार करण्यात येईल.

(संदर्भ: राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान अंतर्गत वनशेती अभियान योजना सन- २०१८-१९: वार्षिक लक्षांक व मार्गदर्शक सूचना)

१. प्रकल्पांतर्गत बाबनिहाय मंजूर केलेल्या मापदंडानुसार देय अनुदान चार वर्षांसाठी वर्षनिहाय ४०: २०: २०: २० या प्रमाणत अदा करण्यात येईल.
२. जे लाभार्थी दुसऱ्या, तिसऱ्या व चौथ्या वर्षी कमीत कमी अनुक्रमे ९०%, ७५% व ६५% झाडे जिवंत ठेवतील त्या लाभार्थ्यांना दुसऱ्या, तिसऱ्या व चौथ्या वर्षाचे अनुदान देय राहिल.
३. लाभार्थ्यांकडे लागवड केलेल्या रोपांची मर झाल्यास लाभार्थ्यांने रोखीने रोपे विकत घेऊन विहित प्रमाणात जिवंत झाडांची टक्केवारी राखावी.

अंमलबजावणीतील विविध स्तरावरील जबाबदाऱ्या

लाभार्थी

१. गाव समूहातील इच्छुक शेतकऱ्यांनी प्रकल्पाच्या <https://dbt.mahapocra.gov.in> या संकेतस्थळावर ऑनलाईन नोंदणी व अर्ज करून आवश्यक कागदपत्रे अपलोड करावीत.
२. पुर्वसंमती प्राप्त झाल्यानंतर विहित वेळेत काम सुरु करावे.
३. सदर घटकाचा लाभ मिळवण्यासाठी शेतकऱ्यांने जमीन आरोग्य पत्रिका काढावी.
४. ग्राम कृषि संजीवनी समिती व संबंधित कृषि सहाय्यकामार्फत शासकीय अथवा शासनाची मंजूरी असलेल्या खाजगी रोपवाटिकेतून कलमे/रोपे घ्यावीत.
५. कृषि सहाय्यकामार्फत नियोजित प्रकल्प क्षेत्राची पाहणी करून शिफारस केल्यानंतर व उपविभागीय कृषि अधिकारी यांनी तांत्रिक मान्यता दिल्यावर लाभार्थींनी प्रत्यक्ष कलमे/रोपे लागवड करावी. देय अनुदान मिळणेसाठी ऑनलाईन मागणी करावी व रोपे खरेदीची व इतर साहित्याची आवश्यक देयके संकेतस्थळावर अपलोड करावी.

ग्राम कृषि संजीवनी समिती (VCRMC)

१. गाव समूहातील इच्छुक शेतकऱ्यांचे घटकांतर्गत बाबीचा लाभ घेण्यासाठीचे ऑनलाईन अर्ज व अपलोड केलेली कागदपत्रे समूह सहाय्यक यांचे मदतीने छाननी करून अर्जाची अत्यल्प व अल्प भूधारक शेतकऱ्यांना, अनु. जाती/जमाती, महिला, दिव्यांग व इतर शेतकरी या प्राधान्यक्रमाने निवड करणे.
२. सार्वजनिक क्षेत्रावर (ग्रामपंचायत व इतर शासकीय क्षेत्रावर) सदर योजनेचा लाभ घेण्यासाठी ग्राम कृषि संजीवनी समितीने (VCRMC) मान्यता व शिफारस केलेल्या क्षेत्रावर लागवड करण्यात येईल .
३. सार्वजनिक क्षेत्रावरील केलेल्या लागवडीची देखभाल करण्याची/झाडे जिवंत ठेवण्याची जबाबदारी संबंधित ग्राम कृषि संजीवनी समितीची राहिल .
४. इच्छुक वैयक्तिक लाभार्थ्यांचे ऑनलाईन अर्ज व कागदपत्रांची छाननी करून अर्जाच्या पात्र/अपात्र ते बाबत निर्णय घ्यावा. अपात्र अर्जदारांना अपात्रतेबाबत कारणासह अवगत करणे व ते अपलोड करावे.
५. अंमलबजावणी करण्यात आलेल्या घटकांतर्गत बाबींचे सामाजिक लेखापरीक्षणास संबंधित कृषि सहाय्यक/ प्रकल्प यंत्रणा यांना मदत करणे.

समूह सहाय्यक

१. गाव समूहातील इच्छुक लाभार्थींना नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्पाच्या <https://dbt.mahapocra.gov.in> या संकेतस्थळावर नोंदणी व अर्ज करण्यासाठी मार्गदर्शन व मदत करणे.
२. इच्छुक लाभार्थ्यांनी अपलोड केलेल्या आवश्यक कागदपत्रांची छाननी करणे.
३. सर्व ऑनलाईन प्राप्त अर्ज ग्राम कृषि संजीवनी समितीसमोर मान्यतेसाठी सादर करणे व मंजूरी प्राप्त झाल्यानंतर तसा ठराव संकेतस्थळावर अपलोड करणे.
४. लाभार्थ्यांस वानिकी आधारित शेतीपद्धती वृक्ष लागवड या घटकाच्या अटी, शर्ती व तांत्रिक/आर्थिक निकष समजावून सांगणे.
५. पात्र लाभार्थ्यांना पूर्वसंमती बाबत अवगत करणे.

कृषि सहाय्यक

१. शेतकऱ्यांचे ऑनलाईन अर्ज व सोबत अपलोड केलेल्या सर्व आवश्यक कागदपत्रांची पडताळणी करणे.
२. अपलोड केलेल्या कागदपत्रांच्या छाननी आधारे पात्र अर्जांच्या नियोजित प्रकल्प स्थळाची पाहणी तपासणी सूचीनुसार करून प्रकल्पाच्या DBT App द्वारे भौगोलिक स्थानांकन (Geo tagging) करून संकेतस्थळावर अपलोड करणे.
३. अर्जदाराने यापूर्वी या घटकाचा इतर अथवा या योजनेतून लाभ घेतला असल्यास त्याचा तपशील आपल्या स्थळाची पाहणी तपासणी अहवालात देणे.
४. योजनेच्या तांत्रिक व आर्थिक मापदंडानुसार वैयक्तिक व सार्वजनिक लाभ देण्याकरिता विहित नमुन्यात अंदाजपत्रक तयार करणे.
५. तांत्रिक मंजूरी प्राप्त झाल्यानंतर कृषि विभागाच्या शासकीय किंवा खाजगी रोपवाटिकेतून कलमे/रोपे नमूद केलेल्या रोपांचा प्रकार व संख्येनुसार शेतकऱ्यांना आवंटीत करून देणे.
६. लाभार्थ्यांनी लागवड पूर्ण करून संकेतस्थळावर अवगत केल्यानंतर मोका तपासणी करून मापनपुस्तिकेत नोंद घेणे, प्रकल्पाच्या DBT App द्वारे नैऋत्य कोपरा स्थळाचे अक्षांश/रेखांशसह भौगोलिक स्थानांकन (Geo tagging) करून संकेतस्थळावर अपलोड करणे.
७. अनुदान मागणीसाठी देयके व आवश्यक कागदपत्रे प्रमाणित करून संकेतस्थळावर अपलोड करणे.
८. वानिकी आधारित शेतीपद्धती- वृक्ष लागवड घटकाच्या प्रक्रियेस अनुसरून मध्यावधी आणि अंतिम मूल्यमापनास प्रकल्प यंत्रणेला मदत करणे.

कृषि पर्यवेक्षक

कृषि सहाय्यक यांनी ऑनलाईन शिफारस केल्यानंतर कृषि पर्यवेक्षक यांनी २५% लाभार्थ्यांची वृक्ष लागवड तपासणी अनुदान अदायगी पूर्वी करावी व याबाबतच्या मापनपुस्तिकेतील नोंदीची खात्री करून प्रमाणित कराव्यात. सोबत जोडलेल्या विहित नमुन्यात पर्यवेक्षीय तपासणी अहवाल तयार करावा. तपासणी अहवालावर लाभार्थ्यांची स्वाक्षरी घ्यावी व त्याखाली लाभार्थ्यांचे नाव नमूद करावे व तपासणी अहवाल सादर करावा.

उपविभाग स्तर (लेखाधिकारी)

अनुदान प्रस्ताव व तपासणी अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर लेखाधिकारी उपविभाग स्तर यांनी अनुदान प्रस्ताव तपासून पडताळणी करून पात्र प्रस्तावांना उप विभागीय कृषि अधिकारी यांचेकडे अनुदान अदायगीसाठी शिफारस करावी.

उपविभागीय कृषि अधिकारी

१. ग्राम कृषि संजीवनी समितीच्या (VCRMC) मान्यतेने प्राप्त झालेल्या लाभार्थींच्या कागदपत्रांच्या छाननी नंतर पात्र/अपात्रते बाबत निर्णय घेऊन संबंधित लाभार्थी यांना ऑनलाईन पूर्व समंती प्रदान करावी. लाभार्थी अपात्र असल्यास कारणे नमूद करावीत.
२. ऑनलाईन अपलोड केलेल्या वृक्ष लागवडीच्या अंदाजपत्रकांना तांत्रिक मान्यता देणे.
३. तपासणी अहवालासह ऑनलाईन शिफारस झालेल्या योग्य प्रस्तावांची देय अनुदान अदायगी DBT प्रणालीद्वारे लाभार्थ्यांच्या आधार संलग्न बँक खात्यात वर्ग करण्यास मंजुरी द्यावी.
४. यादृच्छिक (Random) पद्धतीने अनुदान अदायगी पूर्वी लाभार्थी संख्येच्या ५% तपासणी करणे.
५. लाभार्थ्यांना घटकासंदर्भात प्रशिक्षण आयोजित करणे.
६. योजनेचे सनियंत्रण करणे.

जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी

१. जिल्ह्यामध्ये उपविभाग स्तरावर लाभार्थी निवड व अनुदान अदायगी यासह सर्व कार्यवाही मार्गदर्शक सूचनेनुसार होत असलेबाबत वेळोवेळी पडताळणी करावी.
२. उपविभाग स्तरावर झालेल्या कामांची यादृच्छिक (Random) पद्धतीने लाभार्थी संख्येच्या किमान १% तपासणी करावी व विहित नमुन्यातील पर्यवेक्षीय तपासणी अहवाल सादर करावा.

योजनेच्या सर्व साधारण मार्गदर्शक सूचना

१. या घटकास नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्पाच्या संकेत स्थळावर, ग्रामसभा कार्यालयातील नोटीस बोर्ड, कार्यमहिमा व मेळावे इत्यादीद्वारे व्यापक प्रसिद्धी देण्यात यावी.
२. प्रकल्पांतर्गत शासनाने ठरवून दिलेली खर्च प्रमाणके सहभागी लाभार्थ्यांने मान्य करावीत. प्रमाणापेक्षा जास्त होणाऱ्या खर्चाची जबाबदारी लाभार्थ्यांने स्वतः घ्यावी. त्यासाठी आवश्यक असणारी खड्डे खोदणे, खत मिश्रणाने खड्डे भरणे, रोपांची वाहतूक करणे, त्यांची लागवड करणे, रोपांना कुंपण करणे व वेळोवेळी निंदणी करून पाणी देणे इत्यादी कामे करण्याची जबाबदारी लाभार्थ्यांची राहिल.
३. कृषि सहाय्यक यांनी तांत्रिक मंजुरी प्राप्त करून घेऊनच प्रत्यक्ष लागवड हाती घेण्यात यावी. तांत्रिक मंजुरी शिवाय लागवड केलेले क्षेत्र अनुदानास पात्र ठरणार नाही.

पर्यवेक्षीय तपासणी अहवाल

१.	तपासणी दिनांक	
२.	तपासणी अधिकारी	श्री/श्रीमती
३.	पदनाम	
४.	तपासणी वेळी उपस्थित इतर अधिकारी	१. श्री/श्रीमती पदनाम २. श्री/श्रीमती पदनाम
५.	लाभार्थ्याचे नाव	सर्वे नं वर्गवारी: _____ (अ.जा./अ.ज./सर्वसाधारण) मु.पो. ता. उपविभाग जि.
६.	बाब	वानिकी आधारित शेतीपद्धती वृक्ष लागवड अंतर्गत रोपे/कलमे
७.	सेवा पुरवठादाराचे नाव व पत्ता	
८.	प्रकल्पाचे ठिकाण	
९.	लागवडीचे वर्ष	
१०.	लागवडीचे क्षेत्र (हे. आर.)	
११.	प्रकल्पाचा मोका तपासणी तपशील	१. रोपे/कलमांची एकूण संख्या ----- २. जिवंत रोपे/कलमांची एकूण संख्या ----- ३. झाडांची सरासरी उंची -----(सेंमी) ४. झाडांमधील अंतर ----- (सेंमी)
१२.	लाभार्थ्यास देण्यात आलेल्या अर्थसहाय्याची रक्कम रु.	
१३.	तपासणी मध्ये अर्थसहाय्याची परिगणना बरोबर केलेली आहे काय ?	होय/नाही
	नसल्यास तफावत रक्कम रु.	
१४.	मार्गदर्शक सूचनेप्रमाणे कार्यवाही करण्यात आलेली आहे काय ?	होय/नाही

१५.	लाभार्थ्यांचे सर्वसाधारण अभिप्राय
१६.	गुणवत्तेबाबत तपासणी अधिकाऱ्याचे अभिप्राय

तपासणी अधिकारी, श्री.

पदनाम.

(स्वाक्षरी)

इतर अधिकारी श्री.

पदनाम.

(स्वाक्षरी)

लाभार्थ्यांची/ लाभार्थी प्रतिनिधीची स्वाक्षरी

(नाव.....)